

כי לישועתך קוינו כל היום

Whether the **ברכה** of **את צמה** contained the words: **כי לישועתך קוינו כל היום** in the original **גאון** **סדר רב עמרם** is a matter of debate. The Rabbi Aryeh Frumkin edition of the **סדר** includes the words. The Professor Daniel Goldschmidt edition does not. In **מנהג** **ארץ ישראל** the **ברכה** was part of the **ברכה** of **בונה ירושלים**. The words were not included.

The version of the **ברכה** as it appears in the **סידור** of **רב סעדיה גאון** omits those words: **את צמה דויד עתה תצמיה וקרנו תרים בישועתך. ברוך אתה ה' מצמיה קרן ישועה.** That version is followed in the **סידור** of **מסיג'למסה** **ברבי נתן**. It is also followed until this day by the **תימנים** with one difference. They substitute the word "מהרה" for the word "עתה".

Why would anyone think that the words were a later addition? Rabbi Avrohom Ginsel in his **הסדור המבואר** adds the following footnote to the words: **כי לישועתך קוינו כל היום**: **כשאומרים כי לישועתך קוינו כל היום יבון לצפות לישועה כדי שיוכל להשיב ליום הדין כששואלין אותו: ציפית לישועה. (בשם האר"י).**

The **אר"י** based his advice on the following:

תלמוד בבלי מסכת שבת דף לא' עמ' א'—אמר רבא: בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו: נשאת ונתת באמונה, קבעת עתים לתורה, עסקת בפריה ורביה, צפית לישועה, פלפלת בחכמה, הבנת דבר מתוך דבר? ואפילו הכי: אי יראת ה' היא אוצרו – אין, אי לא – לא. משל לאדם שאמר לשלוחו: העלה לי כור היטין לעלייה. הלך והעלה לו. אמר לו: עירבת לי בהן קב חומטון? אמר לו: לאו. אמר לו: מוטב אם לא העליתה.

Medieval commentators do not quote this **גמרא** as the source for the words:

פירושי סידור התפילה לרוקה [נט] את צמה דוד—את צמה דוד עבדך מהרה תצמיה, אצמיה קרן לדוד (תהילים קלב יז); והנה איש צמה שמו ומתחתיו יצמה, (זכריה ו יב), צמ"ח בגימ' מנח"ם, הוא מנחם בן עמיאל (מסכת סנהדרין דף צח, עמ' ב'); ודוד עבדי נשיא להם לעולם (יחזקאל לז כה), וקרנו תרום בישועתך, קרנו תרום בכבוד, (תהילים קיב ט) וקרן ישעי (תהילים יח ג); כי לישועתך קוינו כל היום, קוינו לו ויושיענו (ישעיה כה ט). ברוך אתה ה' מצמיה קרן ישועה.

ספר אבודרהם שמונה עשרה ד"ה את צמה—את צמה דוד מהרה תצמיה על שם (תה' קלב,

(יז) אצמיה קרן לדוד (תהילים קלב יז). וקרנו תרום ע"ש קרנו תרום בכבוד. בישועתך ע"ש ובישועתך תרום קרננו. ואמר בישועתך כי בנין ירושלים היא ישועת המקום שנא' (ישעיה נב, י) וראו כל אפסי ארץ את ישועת אל-הינו. כי לישועתך קוינו כל היום ע"ש (בראשית מט יח) לישועתך קויתי ה'. ואמר כל היום על שם אותך קויתי כל היום. וחותרם בא"י מצמיה קרן ישועה שנא' ביום ההוא אצמיה קרן לבית ישראל.

פירוש התפילות והברכות לרבינו יהודה ב"ר יקר – את צמח דוד מהרה תצמיה-על שם אצמיה קרן לדוד (תהילים קלב יז) כתוב דוד עבדי. וקרנו תרום בישועתך, על שם קרנו תרום בכבוד (תהילים קיב, ט'). ואמר בישועתך, על שם ישועתך אני (תהילים לה, ג'). ועוד על שם וראו כל אפסי ארץ את ישועת אל-הינו (ישעיה נב, י). כי לישועתך קוינו כל היום ע"ש (בראשית מט יח) לישועתך קויתי ה'. ואמר כל היום ע"ש אותך קויתי כל היום (תהילים כה, ה'). בא"י מצמיה קרן ישועה וזהו שיצמיה קרן דוד. וזהו ישועות אל-הינו כמו שכתוב. ועל שם כי קרובה ישועתי לבוא (ישעיה נו, א'). ועוד כתוב ביום ההוא אצמיה קרן לדוד (תהילים קלב יז).

On what source did the **צפית לישועה** question base its expectation that the question: **צפית לישועה** would be asked **ביום הדין**?

ספר מצוות קטן מצוה א' – יום ראשון. מצות התלויות בלב – לידע שאותו שברא שמים וארץ הוא לבדו מושל מעלה ומטה ובד' רוחות כדכתיב (שמות כ') אנכי ה' אלהיך וגומר, וכתוב (דברים ד') וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד. ודרשו חכמים אפילו באויר. לידע, פירוש לאפוקי מן הפילוסופין שאמרו שהעולם נוהג מאליו במזלות. ואין לו מנהיג ולא דבר, ואפילו קריעת ים סוף ויציאת מצרים וכל הנפלאות שנעשו במזל היו. ויש לנו להאמין כי שקר הם דוברים. אכן הקב"ה מנהיג את העולם כולו ברוח פיו. והוא הוציאנו ממצרים ועשה לנו כל הנפלאות ואין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה שנאמר (תהילים ל"ז) מה מצעדי גבר כוננו. ובזה תלוי מה שאמרו חכמים (שבת דף לא) ששואלין לאדם לאחר מיתה בשעת דינו צפית לישועה. והיכן כתיב מצוה זו. אלא שמע מינה בזה תלוי, שכשם שיש לנו להאמין שהוציאנו ממצרים כתיב אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך וגומר. ועל כרחיך מאחר שהוא דיבור, הכי קאמר, כשם שאני רוצה שתאמינו בי שאני הוצאתי אתכם כך אני רוצה שתאמינו בי שאני ה' אל-היכם ואני עתיד לקבץ אתכם ולהושיעכם. וכן יושיענו ברחמינו שנית, כדכתיב (דברים ל') ושב וקבעך מכל העמים וגומר."

ספר מצוות קטן, הגהות רבינו פרץ מצוה א' הגהה ג' – כלומר, מאחר שאנכי ה' אל-היך הוא אחד מעשרה דברות, וכל הדברות הם ציוויים, כמו כן אנכי הוא צווי, והאיך משמע, אלא ודאי ה"ק וכו'. הגהה ד' – אם כן צפית לישועה מצוה כתיבה היא מאנכי ולכך שואלין עליה. ע"כ.

TRANSLATION OF SOURCES

הסדור המבואר-When one says: Ki Li'Yishuascha Kiveinu Kol Ha'Yom, one should look forward to the day of redemption so that when one passes away and goes to the next world one will be able to answer affirmatively to the question: did you look forward to the day of redemption?

תלמוד בבלי מסכת שבת דף לא' עמ' א'-Raba said: When man is led in for Judgment he is asked: did you do business with integrity, did you establish times for learning, did you engage in procreation, did you look forward to salvation, did you engage in the dialectics of wisdom, did you understand one thing from another. Yet even so, if 'the fear of the Lord is his treasure,' it is well: if not, it is not well. This may be compared to a man who instructed his agent, 'Take me up a kor of wheat in the loft,' and he went and did so. 'Did you mix in a kab of humton?' he asked him, 'No,' replied he. 'Then it were better that you had not carried it up,' he retorted. The School of R. Ishmael taught: A man may mix a kab of humton in a kor of grain, and have no fear.

ספר מצוות קטן מצוה א'-Mitzvot that are centered in the Heart-This refers to knowing that the One who created the heavens and the Earth, He is the only one who governs on high and below and in the four directions as it is written (Shemot 20): Anochi Hashem Elokeicha and it is written (Devarim 4): V'Yadata Ha'Yom V'Hasheivos El Livovecha Ki Hashem Hoo Ha' Elokim Ba'Shamayim Mi'Ma'Al V'Al H'Aretz Mi'Tachas Ain Od. Our Rabbis derived from those words: even in the air. Know, that those words were said in order to contradict those philosophers who say that the world runs on its own through random luck and that the world has no overseer nor spokesman. They further argue that even the splitting of the Red Sea and the Exodus from Egypt and all the miracles that happened there occurred as a result of fate. It is our responsibility to believe that the philosophers speak untruths. G-d is the overseer over the world by word of His mouth. G-d took us out of Egypt and undertook great miracles. None on this world even bends his finger without that act being ordained from above as it is written (Tehillim 37): From G-d the steps of man are ordered. Based on that principle Chazal said that they ask a person once he passes away at his moment of judgment: did you look forward to the day of redemption. Where is that requirement written? Listen to what is the basis for that requirement. It is derived from the rule that we are required to believe that G-d took us out of Egypt as it is written: I am G-d who took you out of Egypt. Those words are part of one of the Ten Commandments. They have a broader meaning; just as I expect you to believe that I took you out of Egypt, so too I expect you to believe that I am also the G-d who will gather you together and rescue you. G-d will rescue us a second time as it is written (Devarim 30) V'Shav V'Kabetzcha MiKol Ha'Amim.

'הגהה ג' -ספר מצוות קטן, הגהות רבינו פרץ מצוה א' הגהה ג' - This is what he means: the words: I am G-d your G-d are part of the First Commandment. Since all the commandment are orders, then the words: I am your G-d is also a commandment. In what way? It is a commandment to us to believe that G-d is promising that He will bring the ultimate redemption for the Jews.

'הגהה ד' -ספר מצוות קטן, הגהות רבינו פרץ מצוה א' הגהה ד' -Therefore looking forward to redemption is a Mitzvah that is written as part of the First of the Ten Commandments. That is why a person is asked at his judgment after death whether the person looked forward to redemption.

SUPPLEMENT

הנרות הללו ומעוז צור

We find the prayer הנרות הללו mentioned for the first time in מסכת סופרים. Despite that fact, the prayer is not included in any of the סדורים of the גאונים nor by רש"י or the מהזור ויטרי. The רא"ש mentions it in his commentary to the גמרא and attributes its recital to מאיר ר' who we believe is the ר"מ מרוטנבורק. Over the subsequent centuries, the custom to recite הנרות הללו took on a life of its own and rules were added governing its recitation; i.e. the מגן אברהם establishes an independent reason to recite it and the ט"ז establishes the practice to stretch out the recital of the prayer until all the candles are lit. מעוז צור is a much later addition to our practice. The לקט יושר¹ is one of the first to mention it. I also included a summary of its origin that I found at the website: www.piyut.co.il.

מסכתות קטנות מסכת סופרים פרק כ הלכה ד

כיצד מברכין, ביום הראשון המדליק מברך שלש, והרואה שתים. המדליק אומר, ברוך אתה יי אל-הינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וציונו להדליק נר של חנוכה, ומתנה ואומר, הנרות האילו אנו מדליקין על הישועות ועל הניסים ועל הנפלאות, אשר עשית לאבותינו על ידי כהניך הקדושים, וכל שמונת ימי חנוכה הנרות האילו קודש, ואין לנו רשות להשתמש בהן אלא לראותן בלבד, כדי להודות שמך על נפלאותיך ועל ניסוך ועל ישועתיך; ואומר, ברוך אתה שהחיינו; ואומר, ברוך אתה שעשה נסים. אילו למדליק, אבל לרואה, אינו אומר ביום ראשון אלא שתים, שהחיינו ושעשה. מיכאן ואילך, המדליק מברך להדליק, ומתנה; והרואה אומר, שעשה נסים.

רא"ש מסכת שבת פרק ב סימן ה

מאי מברך ברוך אשר קדשנו במצותיו וציונו להדליק נר של חנוכה ברוך אתה ה' אמ"ה שעשה נסים וכו' בא"י אמ"ה שהחיינו וכו'. ובמסכת סופרים [פ"ב הלכה ו] כתוב כיצד מברכין המדליק מברך שלש בא"י אמ"ה אשר קדשנו במצותיו וציונו להדליק נר של חנוכה

1. Rabbi Joseph ben Moses was born in 1423 in Hoechstadt, Bavaria, He studied under Rabbi Jacob Weil, Rabbi Judah Mintz, and Rabbi Joseph Colon, although his principal teacher was Rabbi Israel Isserlein. R. Joseph's biography of Rabbi Isserlein, Leket Yosher, is a compendium of vignettes, notes, customs, responsa, etc., about his beloved teacher. He died ca. 1490.

כו' ואומר הנרות הללו אנו מדליקין על התשועות ועל הנסים ועל הנפלאות שעשית לאבותינו על ידי כהניך הקדושים וכל (מצות) שמנת ימי חנוכה הנרות הללו קודש ואין לנו רשות להשתמש בהן אלא לראותן בלבד כדי להודות לשמך על נפלאותיך ועל נסידך ועל ישועתך. ושמעתי שרבינו מאיר ז"ל היה אומר אותן:

ספר אבודרהם חנוכה ד"ה כתב ה"ר

ואמרינן במסכת סופרים (פ"ב ה"ד) המדליק נר חנוכה, אחר שהדליק אומר הנרות הללו אנו מדליקין על התשועות ועל הנסים ועל הנפלאות שעשית לאבותינו ע"י כהניך הקדושים וכל שמונת ימי חנוכה הנרות הללו קדש ואין לנו רשות להשתמש בהן אלא לראותן בלבד כדי להודות לשמך על נפלאותיך ועל נסידך ועל ישועתך. וכן היו נוהגין לומר ה"ר מרוטנבורק והרא"ש.

ספר מהרי"ל (מנהגים) הלכות חנוכה ד"ה [ג] היה

ומדליקין לילה ראשונה בהכנסת יום כ"ה שני נרות ומוסיפין בכל לילה נר אחד עד בליל אחרון מדליקין ט' נרות. ומברכין בא"ה אמ"ה אקב"ו להדליק נר של חנוכה. בא"י אמ"ה שעשה נסים לאבותינו בימים ההם בזמן הזה. שהחיינו. ואחר ההדלקה אומר: הנרות הללו אנו מדליקין על התשועות ועל הנסים ועל הנפלאות – אשר – שעשית לאבותינו על ידי כהניך הקדושים, הנרות הללו קדש – הם – ואין לנו רשות להשתמש – לאורן – בהן זולתי לראותם – בלבד – כדי להודות – ולהלל – לשמך על נפלאותיך – ועל נסידך – ועל ישועתך. ויש בו ל"ו תיבות כמניין כל הנרות של חנוכה לבר השמשים ועם השמשים הם מ"ד, וסימנך נ"ח מ"ד למראה, ר"ל נ"ח נר חנוכה הם מ"ד וכולם יהיו למראה נס דווקא.

לקט יושר חלק א (או"ח) עמוד קנא ענין ד

ואמר מי שהדליק בב"ה צריך לומר הנרות הללו, אבל המשתתף אין צ"ל הנרות הללו.

לקט יושר חלק א (או"ח) עמוד קנב ענין ד

ולאחר שאמר הנרות [הללו] היה מנגנין מעוז צור ישועתי. לפעמים אמר אותו בדילוג. וזכורני כשהדליק בערב שבת אמר הזמר מעוז צור ישועתי בליל שבת על השלחן עם שאר מזמורים.

להבין את התפלה

ט"ז אורח חיים סימן תרעו ס"ק ה

אחר שהדליק יאמר הנרות. – רש"ל כ' אחר הדלקת הראשון שהוא עיקר יאמר הנרות הללו כו' ויגמור ההדלקות בעוד שאומר הנרות כו' ובנוסף הנרות יש ל"ו תיבת נגד הנרות של חנוכה מלבד אלו ב' תיבות הנרות הללו כלומר הנרות הללו הם ל"ו ע"כ:

ערוך השולחן אורח חיים סימן תרעו סעיף ה

אחר שהדליק הנר הראשון יאמר הנרות הללו אנו מדליקין על התשועות ועל הנסים ועל הנפלאות שעשית לאבותינו ע"י כהניך הקדושים וכל שמונת ימי חנוכה הנרות הללו קדש הם ואין לנו רשות להשתמש בהם אלא לראותם בלבד כדי להודות לשמך על נפלאותיך ועל נסידך ועל ישועתך כן הוא הנוסחא בטור ובעוד שאומר זה יגמור ההדלקה וזהו משום פרסומי ניסא אבל אם לא אמר זה לא עיכב והרמב"ם לא הזכיר זה כלל עם כי ישנה במס' סופרים [וז"ש שיש בכאן ל"ו תיבות כמניין נרות חנוכה לא אוכל לכוין החשבון]:

The Origin of מעוז צור

www.piyut.org.il

הפיוט המרכזי לחנוכה אצל קהילות אשכנז, שחלקן מכירות אותו כפיוט יחיד לחנוכה. השיר מושר מיד לאחר הדלקת נרות חנוכה בכל שמונת ימי החג. יש הטוענים שלא נכתב דווקא לחנוכה, אולם מכל המאורעות הנזכרים בפיוט, האירוע של חנוכה מודגש בהיותו מופיע בפזמון, או בבית הראשון. הלחן המוכר ביותר של הפיוט הוא לחן של שיר לכת עממי גרמני מימי הביניים. אלו הם גם מקום חיבור מילות השיר וזמנו – גרמניה של המאה ה-13, בתקופת מסעי הצלב. יש בכך כדי להסביר את המצוקה המובעת בשיר ואת בקשות הישועה והנקמה באויבים שמפנה המשורר לא-ל. השיר מצא את מקומו גם במחזורי השירה והתפילה של קהילות אחרות, וכיום הוא מושר בפי כל העדות.